

החזרה לסוביבור

יורם חימי / ארכיאולוג מחוז נגב דרום

רקע היסטורי

סוביבור היא יישוב הממוקם על קו הרכבת חלם-וולודבה, ולפיכך נבחרה על ידי מינהל הבנייה המרכזי של האס.אס בלובלין כמקום מתאים להקמת מחנה השמדה נוסף, שהיה חלק ממצע ריינהרד.

המחנה הוקם בחודש מרס 1942, כאשר במחנה ההשמדה בלז'ץ כבר התנהלו פעולות השמדה. פראנץ שטאנגל מונה למפקד המחנה, ולעבודה נויסו יהודים מן הגטאות של מחוז לובלין. חידוש טכני חשוב בסוביבור היה רכבת מכרות שנגעה על מסילה צרה, והובילה את האנשים שמתו ברכבות במהלך הנסיעה לסוביבור מן הרציף לקברים ההמוניים. רכבת זו הייתה אמורה להחליף את המריצות ואת ענלות הסוסים שהובילו את החולים ואת המתים לקברים ההמוניים.

בתאריך 14/10/1943 פרץ מרד במחנה סוביבור בהנהגתו של אלכסנדר פיצ'רסקי, שבמהלכו הצליחו המורדים להרוג 11 קצינים גרמנים ומספר חיילים אוקראינים. תוך כדי המרד נרחו כ-300 אסירים, אולם רק 53 הצליחו לשרוד. במשך זמן פעילותו של מחנה ההשמדה סוביבור נרצחו כ-250,000 יהודים וכאלף פולנים.

בשלהי שנת 1943 הרסו הגרמנים את מחנה סוביבור, ופרטים רבים הקשורים לתוכנית המחנה ולדרך הפעלתו אינם ידועים ויכולים להתברר עכשיו בחפירות ארכיאולוגיות.

מחנה סוביבור (600x400 מ') חולק לארבעה מחנות. בחלק הדרומי-מזרחי נמצאים אזור המינהל והמחנה הקדמי (Vorlager) שכלל את שער הכניסה למחנה, את רציף הרכבת ואת מגוריהם של אנשי האס.אס והאוקראינים.

במחנה מס' 1 שכנו האסירים היהודים. כאן היו חדרי מגורים ובתי מלאכה, שבהם עבדו אחדים מהם בסנדלרות, בחייטות, בנפחות ובמלאכות אחרות.

במחנה מס' 2 נמצאו צריפי ההתפשטות ותחנות לאיסוף חפצי הערך. מפינתו הצפונית של מחנה מס' 2 התחילה דרך הנקראת Himmelfahrtstraße ("הצינור"), שהובילה את הנרצחים ממחנה מס' 2 לאזור

ההשמדה במחנה מס' 3. בחלק הקרוב לאזור ההשמדה היה צריף נוסף שנקרא 'המספחה', שם נזזו לנשים את השיער לפני כניסתן לתאי הגזים.

מחנה מס' 3 היה אזור ההשמדה הנמצא בצפון-מערב המחנה. במחנה זה נמצאו תאי הגזים, קברים המוניים, צריף מגורים לאסירים היהודים שעבדו במחנה וצריף לאנשי המשמר. לאורך הגדר ובפינות המחנה ניצבו מגדלי שמירה.

מחנה מס' 4, ב-5 ביולי 1943 ציווה הימלר להפוך את מחנה ההשמדה סוביבור למחנה ריכוז שישמש לאחסון נשק שלל ולשיפוצו. לאחר החלטה זו החלו במחנה סוביבור בהקמת בונקר לאחסון נשק

חפירה ארכיאולוגית אוקטובר 2007

במהלך חודש אוקטובר 2007 נערכה חפירה ארכיאולוגית במחנה ההשמדה סוביבור שבמזרח פולין, מטעם המגמה לארכיאולוגיה באוניברסיטת בן גוריון בנגב ומוזיאון סוביבור. החפירה נערכה בסיוע יד ושם ונוהלה על ידי יורם חימי ווויטק מזורק.

נפתחו שישה ריבועי חפירה צמוד למבנה E ממערב. ממצאים רבים נחשפו בשטח, ובהם סכינים, תערים, מספריים, שרידים של בקבוקי בושם רבים ואבן משחזות. ממצאים אלה אינם עולים בקנה אחד עם ההשערה בדבר קיומו של תא גזים באזור זה.

בריבועים הצמודים לחפירתו של פרופי קולה נחשפה שכבה אפורה המעידה על שרפה בשטח. לאחר ניקוי שטח החפירה נחשפו שני פסים שחורים (12 מ' אורך) המרוחקים כדי 1.6 מ' זה מזה. בפסים שחורים אלה נמצאו שרידי גדר תיל, טבעות מתכת ושרידים של ענפי עצים שרופים.

תולדות המחקר

בשנת 2001 בוצעה חפירה ארכיאולוגית ע"י פרופי אנדי קולה בשטח מחנה מס' 3. בחפירה זו אותרו ארבעה בורות הרינה, ודרומית לשטח זה נחפרו מספר מבנים. מבנה E זוהה על ידי החופר כאזור תאי הגזים. בעקבות מסקנה זו ובדיקות ראדאר שנערכו בשנת 2004 על ידי חוקרים מאוניברסיטת ברלין, בוצעה בשנת 2007 חפירה ארכיאולוגית צמוד לחפירתו של פרופי קולה, בניסיון לחשוף שטח גדול יותר באזור תאי הגזים.

מסקנות

ממצאי החפירה מובילים להשערה כי חשפנו את השביל שהוביל מצריף גזית השיער Himmelfahrtstraße, 'הצינור' לתאי הגזים. השביל היה תחום בגדר תיל שבה היו שזורים ענפי עצים. מעדויות של ניצולי מחנה סוביבור עולה כי הגדרות הפנימיות של המחנה היו מורכבות מעמודי עץ, גדר תיל וענפים רבים. טבעות המתכת שנמצאו מאפשרות לנו לאמוד את קוטרם של עמודי הגדר; אלה היו בקטרים שונים אך זהים בגודלם. ייצור עמודי הגדר נעשה על ידי האסירים שהשתמשו בעצי היער שהיו בשטח.

ממצא חשוב נוסף שנחשף במחנה כולל ארבע תחתיות של צנצנות זכוכית שיוצרו בהולנד, ועליהן כתוב NEDERLAND 37 FABRIKAAT d. המפעל שייצר את הצנצנות נמצא בהולנד ושמו Leerdam. החל מהמחצית השנייה של שנת 1930 החל

קופסת סיגוריות מפיח מצופה זהב

המחנה שאותה הכין תומס בלאט שעבד בצריף גזיזת השיער. סופו של השביל שנחפר מוביל ל'צינור (Himmelfahrtstraße), שממנו הוליכו את היהודים לאזור מחנה מס' 3, לתאי הגזים. בעונת החפירות הבאה ננסה לאתר את מיקומם של תאי הגזים ביחס למה שחשפנו בעונת חפירה זו. במקביל לחפירה, מתבצע ניתוח צילומי אוויר של הצבא הגרמני משנת 1944, למרות ההרס שנוצר ניתן לזהות בצילומים אלה את אזור מחנה 4 שלגבי יושן עדיין שאלות פתוחות.

תחנית צנצנת מהולנד

ייצור צנצנות בנפח 37cl, כלומר 450 גרם או פאונד אנגלי. נבדקת אפשרות נוספת שצנצנות אלה שימשו לאחסון חומרי חיטוי. קיומו של השביל, וכן הממצאים שנחשפו, מובילים למסקנה שהצריף שאותו חפר פרופי קולה הינו צריף גזיזת השיער של הנשים. חיזוק נוסף לטענה זו היא שבחפירה בשנת 2001 נמצאו סיכות ראש רבות בשטח. מכאן שהאזור שאותו חפר פרופי קולה אינו תא הגזים. הממצא מעונת החפירה של 2007 תואם למפת

סוביוור - מציאות ומציאת חיים / יורם חיימי

ארכיאולוגים חופרים הסטוריה

המשפחה, בערב היו מחזירים אותו הביתה. לאחר 28 יום נפטר סבי, ואמי נשארה לבד עם סבתי. אחיה של אמי היו שולחים אחת לחודש קצת כסף לסבתי כדי לעזור, ובמכתבים ששלחו לסבתי הם בקשו ממנה לשמור על אחותנו הקטנה.

לאחר המלחמה הגיעה סבתי שהתחתנה בשנית לצרפת, במטרה לחפש את אחיה של אמי. לפי עדותה של שוערת הבניין שבו התגוררו האחים, הגיעו חיילים גרמנים לבניין והוציאו את כל היהודים כדי להעלות אותם על המשאית ולשלוח אותם למחנה דרנסי שבפרויס. לקח לאמי קצת זמן לספר לי שבזמן שהעלו את היהודים על המשאית אחד החיילים הגרמנים דחף את אמם (פרבה) למשאית, וניקי, האח הצעיר, דחף בחזרה את החייל הגרמני ואמר לו שלא יגע באמם. החייל מיד ירה בניקי שנהרג במקום ועד היום איננו יודעים היכן הוא קבור.

החלטתי לבקר במחנה סוביוור שבפולין. כל הדרך עד למחנה לא הרגשתי כלום, אבל ברגע שירדתי מהרכב פתאום החל לבי לפעום בחזקה, והייתי צריך לשבת ולהירגע. לאחר הסיור במחנה פגשתי את מנהל המוזיאון ושאלתי הראשונה הייתה למה לא נעשתה פה חפירה ארכיאולוגית עד היום. אז הוא שאל אותי האם הייתי מעוניין לבצע חפירה ארכיאולוגית. מכאן זה כבר היסטוריה, הצלחנו לניס הרבה אנשים וכסף כדי לבצע את החפירה שעליה כבר כתבתי.

לספרתי ובקשתי ממנה שתעזור לי. אז התאמנו את הפרטים על אודות משלוח 53 והתברר לי כי הם נשלחו למחנה ההשמדה סוביוור. היום אני יודע שמצרפת נשלחו 75 משלוחים של יהודים, 71 מהם לאושוויץ וארבעה לסוביוור. ההתרגשות הייתה כל כך רבה, שמיד התקשרתי לאמי ובישרתי לה מה עלה בגורלם של מוריס וניקי (היום כשאני חושב על זה, הייתי צריך לנסוע לאמי ולספר לה, ולא להודיע לה בטלפון...). נוסף על השמות של מוריס ויחיה בן-זקן (בתחילה חשבנו שזהו שמו הנוסף של ג'קי) הופיע שם של אישה בשם פרבה בן-זקן שנגלחה יחד עמם באותו משלוח. שאלתי את אמי אם היא יודעת מי זו פרבה בן-זקן, אך היא לא ידעה מי זו. לאחר מספר ימים שוחחה אמי עם אחותה הגדולה שסיפרה לה שפרבה בן-זקן הייתה אשתו הראשונה של סבי סמואל בן-זקן, וכי הם התגרשו בשנות השלושים של המאה הכי.

הסיפור של היהודים שלי בצרפת מתחיל בתחילת שנות השלושים של המאה הכי. סבי סמואל בן-זקן רכש להם סטודיו לצילום ברובע התשיעי בפרויס, והם עברו למר בפריס. סבי שחזר למרוקו הכיר את סבתי שהייתה יתומה ועבדה כמנקה בבית הוריו. סבתי הייתה אישה יפה מאוד וסבי החליט להתחתן עמה למרות התנגדות משפחתו. אמי נולדה ושנה לאחר מכן נולד לה אח. שניהם חלו בטיפוס ואחיה של אמי נפטר מהמחלה. לסבי היה קשה לשאת את המחשבה שובנו נפטר. הוא היה הולך כל יום לבית הקברות ויושב ליד הקבר כל היום, ולפי עדויות בני

את הסיפור שלי עם השואה התחלתי בשנת 2005. הנעתי למוזיאון יד ושם כדי לברר מה עלה בגורלם של היהודים שלי, אחי אמי. בכל פעם כששאלתי מה קרה למוריס ולניקי בן-זקן, התשובה שקיבלתי היא שהגרמנים הרגו אותם. אותי זה לא סיפק והחלטתי לבקר במוזיאון יד ושם ולהתחיל לחפש שם. לא ידעתי למי לגשת ומה לעשות. אמרו לי לגשת לספרייה ושם אוכל אולי לקבל עזרה. למזלי הייתה במקום אישה מקסימה שעזרה לי מאוד.

היא נתנה לי את הספר של החוקר הצרפתי סרג' קלספרד, ואמרה לי להתחיל לעבור על שמות היהודים שהיו מקוטלגים לפי המשלוחים שנשלחו לפולין.

לאחר שעה של עיון בספריה מצאתי את שמותיהם של בני משפחתי מופיעים במשלוח מס' 53. פתאום עטפה אותי זיעה קרה והתרנגויות רבה. מרוב התרגשות לא ידעתי מה לעשות. לאחר מספר דקות ניגשתי